

reportage

4

Een landschap voor een trieste dag

**Groninger
streek moet
werelderfgoed
worden**

door Rien van den Berg

De provincie Groningen neemt een loopje met een van de oudste en meest waardevolle cultuurlandschappen ter wereld. Dat zeggen althans Groningse cultuurhistorici en milieubeschermers. Groningen aarzelt met het vaststellen van beleid en staat toe dat afgesproken regels met voeten worden getreden. Vandaag staat de provincie in Veendam terecht op een door de Groningse Milieufederatie georganiseerd tribunaal. Namens de federatie zullen diverse mensen het provinciale beleid in onvervalst Gronings de maat nemen. Hun oordeel staat bij voorbaat vast: „De provincie doet nagenoeg niets om het 2600 jaar oude landschap van Middag en Humsterland te beschermen. Dat staatssecretaris Nuis deze streek belangrijk genoeg vindt voor opname op de werelderfgoedlijst van de Unesco, vindt de provincie eigenlijk alleen maar lastig.“

In Nederland zijn totnogtoe twee culturele erfgoederen op de prestigieuze lijst terecht gekomen: het eiland Schokland in de Noordoostpolder en de vestinggordel rond Amsterdam. Met name ter gelegenheid van de opname van de oude vestingwerken werd uitbundig feest gevierd. De media besteedden er ruime aandacht aan en de betrokken provincies stelden met plezier hun plannen bij om in te springen op de nieuwe situatie. Als dat geld moest kosten, moest dat maar. Opname op de werelderfgoedlijst betekende immers een plaats naast de Piramides van Gizeh en de Chinese Muur. Daar komen toeristen op af en daar is weer geld aan te verdienen.

Groningen reageerde echter uiterst lauw toen staatssecretaris Nuis in 1995 bekend maakte dat hij Humsterland en Middag voor de lijst wilde voordragen. Het kwam totaal onverwacht. Historische waarde heeft het gebied nauwelijks. Ja goed, het waren Humsterlanders die in het jaar 754 bij Dokkum de beruchte moord op Bonifatius pleegden. Maar dat weet bijna niemand. Dokkum heeft er de zwarte Piet voor gekregen en dat mag van iedere Groninger zo blijven. Verder is de geschiedenis van Middag-Humsterland gehuld in de nevelen van de anonimiteit.

Een woordvoerder van de milieufederatie: „Voor Groningen kwam het besluit van Nuis als een donderslag bij heldere hemel. De provincie had heel andere plannen met het gebied, die haaks stonden op bescherming van de cultuurhistorische waarde. Groningen zag alleen maar al die extra regels die gemaakt en gehandhaafd moesten worden voor zo'n beschermd gebied. Zo'n werelderfgoedlijst, dat zei ze niet meer dan 'een hele hoop extra gezeur aan je hoofd'. Maar ja. Nu moeten ze wel.”

Begin deze week werd eindelijk een rapport gepresenteerd dat de provincie over de kwestie heeft laten opstellen. In een dikke dertig pagina's zet de Milieufederatie haar standpunt uiteen en doet ze voorstellen voor de bescherming van het landschap. De provincie werkt nu aan een zogenaamd Casco-plus-model. Dat ambtelijke jargon staat niet voor een nieuwe verzekering van het provinciale wagenpark, maar voor een *beleidsmodel voor Middag-Humsterland*. Dat er nu dus eindelijk naar de federatie wordt geluisterd, weerhield haar er niet van de provincie

voor haar tribunaal te dagen. Vandaag in Veendam wordt de provincie nogal wat voor de voeten geworpen.

Een van de belangrijkste 'getuigen-à-charge' die door de 'officier van justitie' zal worden opgeroepen, is Klaas Wildeman uit Adorp. Wildeman is projectmanager voor lucht- en ruimtevaart-onderzoek op de Rijksuniversiteit van Groningen, maar struikt in zijn vrije uren heel wat af in de streken Humsterland en Middag. Hij bouwde een enorme kennis op van de geschiedenis van het gebied en de sporen ervan in het landschap. Het onlangs door de Milieufederatie opgestelde rapport over de bescherming van de streek berust voor een groot deel op zijn bevindingen.

Rampgebied

We treffen Wildeman aan de koffietafel van een café in Adorp. Zo gauw we ons voorstellen, legt hij een pakket fysisch-geografische kaarten en een gedetailleerde atlas op tafel. „Kijk”, zegt hij, „op deze kaart kun je het prachtig zien: de beide groene eilanden zijn Middag en Humsterland, daartussendoor lopen de oude inbraken van de zee. Dit is eeuwenlang een rampgebied geweest.”

Wildeman neemt ons mee naar de tijd van omstreeks 700 voor Christus, toen in de kuststreken van Noord-Nederland ineens in rap tempo kwelders van vruchtbare kleigrond begonnen aan te groeien. Al snel kwamen daar mensen op af. „Friezen”, erkent Wildeman. „De hele kuststreek van Vlaanderen tot Denemarken vormde het Friese gebied. In Groningen werd tot het einde van de Middeleeuwen gewoon Fries gesproken, al is dat voor rasechte Grunnegers moeilijk te verkroppen.”

Die Friezen ontdekten dat je jezelf van droge voeten kon verzekeren door middel van het opwerpen van wierden of terpen. Er ontstonden terpen met één boerderij erop, maar ook grotere, met een aantal boerderijen en huizen. Als een paar dicht bij elkaar liggende terpen aan elkaar groeiden, ontstond een dorp. Hier liggen dorpen die letterlijk ouder zijn dan de spreekwoordelijke weg naar Rome. Preciezer: dorpen als bijvoorbeeld Ezinge zijn net zo oud als de Eeuwige Stad zelf. Wildeman: „Dat proces van bewoning ging hier heel hard. Binnen de kortste keren was dit gebied, samen met het Friese

Westergo en de streek rond Parijs een van de dichtstbevolkte van Europa.

Toen keerde het tij. In de zesde en zevende eeuw na Christus (de streek kent dan al een cultuurgeschiedenis van meer dan duizend jaar!) nam de zee met verwoestende kracht terug wat ze eerst gegeven had. Diepe inbraken werden gevormd. De Lauwerszee is er een nog altijd zichtbaar restant van. Hele stukken vruchtbare kweldergrond werden weggeslagen, boerderijen en dorpjes verdwenen voorgoed in de golven. Van Middag en Humsterland bleef niet meer over dan twee kleine eilandjes, omringd door geulen en slenken waarin de zee van tijd tot tijd ziedend en tierend huishield. Tot vlakbij de stad Groningen (toen overigens nog een dorpje als zoveel andere) reikte haar verblindende spoor. Eeuwenlang werd het beeld van de kust gekenmerkt door zware wolken, storm en rampspoed. De mensen leefden in angst. Velen reddden het vege lijf door op de hoger gelegen zandgronden nieuwe dorpen te bouwen.

Als we even later naar buiten stappen voor een excursie door het gebied, moeten we de ogen dichtknijpen tegen het zonlicht. De fotograaf kan zich geen beter weer wensen. „Jammer van het weer”, zegt Wildeman. „Het is hier het mooist als het mistig is, en schemerig, en als het een beetje regent. In dat trieste weer kun je je het beste voorstellen hoe bang de mensen hier eeuwenlang geweest zijn. Dit is een landschap voor triest weer.”

Monniken

Zo omstreeks het jaar duizend keerde het tij voor Middag en Humsterland weer ten goede. In Aduard, aan de zuidrand van het gebied, verrees een klooster. De monniken daar bemoeiden zich intensief met het land en de veiligheid van zijn bewoners. Ze legden wegen aan, maar vooral ook dijken. En dan niet de dammetjes zoals de kustbewoners die sinds de tweede eeuw zelf in elkaar gefabriceerd hadden, maar stevige dijken, die een stormpje hebben konden en nog wel een beetje meer dan dat. „Uniek aan Humsterland en Middag is, dat de meeste van die dijken er vandaag de dag nog liggen. In Ost-Friesland, over de Duitse grens, is bijna alles weg. Ook in Friesland zelf is veel verdwenen. Je vindt het landschap nergens zo intact als hier in Middag en Hum-

sterland. Dit gebied is uniek, en waard om beschermd te worden.”

Wildeman speurt uit het autoraam de omgeving af op landschapselementen die illustreren dat het eigenlijk zo logisch is als het maar kan, dat Humsterland en Middag genomineerd zijn voor de werelderfgoedlijst van de Unesco. Iedere keer als hij iets ontdekt, zwaait hij met zijn arm en zegt hij: „Dat bedoel ik nou”. Na de vierde armzwaai zegt hij schuldbevust: „Ik val in herhaling, maar dat bedoel ik nou. Zo'n slingersloot volgt nog altijd, na honderden jaren, precies het spoor van de priel in het kwelderlandschap waaruit hij ooit ontstond.” Na een half uurtje zwaait Wildeman alleen nog maar met zijn armen. „Prachtig”, mompelt hij, „prachtig”. En dan zoekt hij in zijn atlas naar de volgende plaats die hij kan laten zien.

Bij Wierumerschouw, een til over het Reitdiep, laat de natuurliefhebber de auto stoppen. „Kijk, hier ligt nu een sluis met een brug, maar dit was vroeger een doorwaadbare plaats. Hier liepen de monniken uit Aduard langs onderweg naar hun dijk- en ontginningswerken. Je kunt het nog altijd zien: de weg slingert even naar de brug toe, maar volgt dan precies het traject waarlangs de monniken liepen. De weg heet ook nog steeds Scholleweg. Een scholle is een doorwaadbare plaats.”

Wildeman kan maar niet genoeg benadrukken hoe teer en kwetsbaar dit land is. „Kijk, je moet voor het moderne verkeer soms een weggetje verbreden dat over een eeuwenoud slingerdijkje loopt. Er hoeft maar een ingenieur te zijn die zegt: 'Ach, weet je wat? We trekken gelijk even een paar bochtjes recht', en pats! dan is het landschap kapot. Zo gemakkelijk gaat dat. Het is, in goed Gronings, *loopjeswark*: je neemt het er even bij mee.”

En dan wijst hij weer over het weidse, vlakke land waarin hij allerlei laagtes en hoogtes herkent die ontstaan zijn uit de strijd tussen water en land. „Nou ja. Het land is hier zo vlak dat je bij tien centimeter meer of minder al van laagtes en hoogtes gaat praten. Maar ze vertellen allemaal iets van de ontstaansgeschiedenis.” Wildeman wijst op oude meanders van verdwenen rivieren. Op terpdorpen als Niehove die nog de oude structuur van het wagenwiel hebben: de kerk in het midden, een ringweg eromheen, dan

boerderijen met de schuurdeuren naar de ossenringweg, dan nog wat losse huisjes en dan akkers die soms nog honderden meters ver precies volgens het wagenwiel-patroon verkaveld zijn.

Hij wijst resten aan van dijken waar het oude eiland merkwaardig genoeg lager ligt dan de zeearm waardoor het bedreigd werd. „De zeearmen slibden in de loop van de eeuwen vaak hoger op dan het oude land ooit geweest was. Daardoor lijkt het nu soms net of Humsterland en Middag een soort van polders zijn, en de voormalige inbraken van de zee het oude land. Maar dat is de omgekeerde wereld.” Er voert maar één weg naar Fransum. Een kronkelweg die eerst met asfalt, later met betonplaten en nog later alleen nog maar met wat bouwpuin verhard is. Fransum staat op de kaart als een dorp, maar dat blijkt een erg ruimhartige interpretatie van het woord: er staat een boerderij, een arbeiderswoning en een kerkje. Toch is Fransum het kloppende hart, het centrum van het gebied waar Wildeman voor pleit. „Je hebt hier een enorme concentratie van intacte landschapselementen. Er heeft zich tweeduizend jaar geleden een meanderend riviertje langs Fransum geslingerd. In het slotenpatroon in het weiland kan je dat nog precies terugvinden. Het dorp Fransum is grotendeels verdwenen, maar de terp is nog intact: je kunt de sporen van de ossenringweg nog zien. Het hele verkavelingspatroon om deze terp heen vertelt de geschiedenis van al die eeuwen wisselwerking tussen het water, het land en de mens.” Je hoeft niets van het landschap af te weten, om aan te voelen wat Wildeman bedoelt. De eenzaamheid van het kleine kerkje in het lege land doet je beseffen hoe klein en onmachtig je bent. Iets van de verlatenheid van die Middeleeuwse wereld van storm, kunstafslag, vernieling, ziedend water en meegesleurde dorpen hangt nog altijd rond de stille zerken. „Het moeten religieuze mensen geweest zijn hier”, vermoedt Wildeman. „Dat kan haast niet anders. Al hebben we van de voorchristelijke tijd nauwelijks sporen gevonden.”

Scheefgroei

Al te veel tijd om zich op die intuïtieve manier met het landschap bezig te houden, is Wildeman niet vergund. De relatie van de natuurbeschermers met de boeren

verslechtert. Volgens Wildeman is dat de schuld van de provincie Groningen en de gemeenten Winsum en Zuidhorn, waarin Middag en Humsterland liggen. „Kijk, het is echt niet zo dat boeren de waarde van hun land niet kennen. Toen we er wat regels over hadden opgesteld, hielden de meesten zich daar ook aan. Maar toen bleek dat de enkeling die domweg zijn gang ging met het dempen van sloten en het weg-egaliseren van oude dijken, door de provincie noch de gemeenten op de vingers getikt werd. Doordat de overheden niet toezagen op de handhaving van de regels, ontstond er een scheefgroei tussen de bewuste, goedwillende boeren en zij die zich nergens wat van aantrokken. Boeren willen in grote meerderheid best meewerken. Maar dan moeten de regels voor iedereen hetzelfde zijn.”

Ook het rapport van de milieufederatie over de bescherming van Middag en Humsterland is heel voorzichtig met de boeren. Toch heeft de beweging drastische plannen. Ze stelt een rigoureuze vertrek- en vestigingsregeling voor: cultuurbewuste boeren moeten zich in het gebied vestigen en boeren die hun bedrijfsbelang boven alles laten gaan, moeten vertrekken. Een en ander moet gerealiseerd worden met subsidies en premies. „Natuurlijk”, schaarde Wildeman zich achter het plan: „Je kunt wel zo'n gebied willen beschermen, maar dat is een verantwoordelijkheid van de hele maatschappij. Als Nederland dit gebied op de werelderfgoedlijst wil hebben, zal Nederland ook financieel de gevolgen daarvan moeten willen dragen. Het is niet eerlijk om de kosten van onze mooie plannen op de boeren af te wentelen.”

Dat de plannen niet alleen mooi zijn, maar ook vergaand en dat ze behoorlijk wat geld zullen gaan kosten, erkent Wildeman ruiterslijk. Maar hij wijkt geen duimbreed voor zijn critici. „Het meest gehoorde verwijt dat wij om de oren krijgen is: 'je kunt nou eenmaal niet alles bewaren'. En vervolgens gaat er weer een shovel het land op die in een stief uurtje hard werken alles kapot maakt wat hier in 2500 jaar ontstond. Maar we zijn helemaal niet bezig met alles te bewaren wat we maar bewaren kunnen. Het gaat hier om de laatste min of meer gave resten van vijftiende eeuwse historie. Wat je hier kapot maakt, komt nooit meer terug.”

Een lichte ophoging met een boerderij en wat bomen, een eenzaam baken in een leeg land. De wierde Freytum is kenmerkend voor de streek Middag-Humsterland.

Foto onder: In het dorp Niehove is alles nog zoals het hoort. De oude huizen leunen zwaar tegen de terp en de kerk staat als een rots in het midden. Foto's: PPF/Rob Roukema

